

Vaška znamenja in kapelice

Francè Stelè

Znamenja in kapelice predstavljajo v alpskih deželah, katerim pripada tudi velik del Slovenije, lepotno obogatitev, katero popotnik, potujoč po naši zemlji, ohrani v najlepšem spominu. Vselej so v okras kraju, najsi že stoje ob vhodu ali izhodu vasi, na križiščih cest sredi vasi ali na križpotjih sredi polj, na prelazih v gorah, na mostovih ali na samotnih mestih sredi

polja. Enoličnost pokrajine je z njimi ublažena, misel popotnikova se pri njih odpočije in oživi. Njihova mreža je razpredena preko vse slovenske zemlje in kaže nešteto različnih oblik. Glavni osnovni obliki sta spominski steber in odrpta kapelica. Škoda je za naše samospoznanje, da vsega tega bogastva še nihče ni celotno opisal, ker bi s tem močno obogatil naše narodopisje in kulturno zgodovino. Znamenja bi nam namreč vedela veliko povedati o krajevni zgodovini, o duševnih razpoloženjih in težavah ljudstva, ki jih je stoletja in stoletja postavljalo. Po veliki večini spadajo v čisto ljudski življenjski krog in se uvrščajo v kulturno skupino, kjer je narodna pesem, pravljica in razno ljudsko izročilo. Predvsem imamo v njih enega najpristrčnejših izrazov verskega čustvovanja — življenja ljudskih množic in posameznikov.

Namen in pomen teh spomenikov ljudske kulture je prav različen: mogli so nastati kot spomin na zgodovinske dogodke ali iz najosebnejših povodov. So pa kljub temu tudi neki splošni, celo zunanji povodi, ki so pospeševali postavljanje znamenj in kapelic. Znamenja in kapelice so namreč deloma tudi ljudska orientacijska sredstva, kažipot. Stavili so jih na križpotjih, posebno tudi na razpotjih, da so označili pot, ki je vodila od glavnih cest k božjepotnim cerkvam. Okolica Brezij ali Svetega Primoža nad Kamnikom, sv. Višarij in Bleda je polna takih kažipotov. Že v ti zvezi so znamenja in kapelice s svojimi podobami, napisi in slikami izpodbuda k pobožnemu razmišljanju in molitvi. Še bolj velja to za premišljeno postavljene skupine kapelic, ki vodijo od večjih krajev k tako imenovanim Kalvarijam, božjim grobom itd. Omenjam n. pr. pokrajinsko in umetnostno nepozabni hrib Sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah, Kalvarijo v Celju, Kalvarijo v Kamniku, vrsto znamenj od Višnje gore do Dednega dola in nekdanj v Ljubljani zelo češčeno, sedaj po večini že razpadlo vrsto kapelic od Sv. Petra v Ljubljani do Device Marije v Polju.

Druga skupina, ki obsega lesene križe in kamnitne stebre s Križanim, je nastala

»Krvavo znamenje«
pri Kamniku.

Znamenje pri Sv. Jobu
na Koroškem.

samo iz notranje potrebe, postaviti spomenik Odrašeniku, da bi ljudi stalno spominjal na njegovo trpljenje in odrešilno smrt.

Lesenih križev je po Sloveniji nešteto; lepi kamnitni stebri so bolj redki in zato večje pozornosti vredni, posebno ker so pogosto tudi starejši. Kamnitni križi in stebri so posebno razširjeni na Krasu, lep primer imamo v znamenju škofa Hrena na Ambroževem trgu v Ljubljani. Leseni križi s svojimi preprostimi, včasih pa tudi umetniško izrazitejšimi upodobitvami Kristusove muke so nam zrcalo preprostega ljudskega umetniškega snovanja. Posebno pozornost vzbujajo po svoji velikosti in različnosti n. pr. križi v Slovenskih goricah.

Velik del stebernih spomenikov, ki stoje pogosto v poljih izven vasi, označuje mesta, kjer so pokopavali mrliče ob velikih kužnih nadlogah v prejšnjih stoletjih, posebno v XVII. stoletju. Ti spomeniki nosijo še danes pogosto ime »kužna znamenja« in so okrašeni razen s križem navadno s podobami patronov zoper kugo, s sv. Rokom in sv. Boštjanom na čelu. V ptujski okolici imajo ta znamenja tudi narodnozgodovinski pomen, ker imajo po večini slovenske napise, tako n. pr. steber v Stogovcih iz l. 1642 in steber v Bukovcih iz l. 1668.

Velik del obstoječih kapelic je nastal v

zvezi z vsakoletnimi procesijami v okolici farne vasi (n. pr. o sv. Rešnjem Telesu); pri njih naj bi pred nalašč za take prilike narejenimi oltarji postajale procesije in se podeljeval blagoslov. Posebno bogata je v tem oziru okolica Horjulja.

Sicer pa je najnavadnejši povod za postanek križev, znamenj in kapelic kaka osebna ali splošna zaobljuba. Posebna vrsta so križi s tablicami, kjer napisi in slike spominjajo na kake nesreče.

Glede starosti v splošnem lahko rečemo, da so znamenja v obliki kamnitnega stebra starejša kakor znamenja v obliki kapelice. Ohranilo se nam jih je več iz gotske dobe, kakor »krvavo znamenje« pri Kamniku iz l. 1510 in iz istega leta steber v Komendi; renesančne oblike pa ima znamenje v Gornji Radgoni. Ta vrsta stebernih znamenj, ki obstojé iz nizkega podstavka, okroglega stebra in razširjenega masivnega ali odprtega vrha s piramidasto streho, spominjajo na tako imenovane svetilniške stebre, katere so postavljali na pokopališčih. Eden stoji še poleg stolnice v Mariboru, po sliki ga poznamo tudi s pokopališča pri Sv. Petru v Ljubljani.

Znamenje z dolbinami pri Grabštajnu
na Koroškem.

Baročna kapelica pri Zasipu
nad Bledom.

S to prvotno obliko v zvezi je mlajši, posebno v XVII. stoletju razširjeni tip masivnega zidanega spominskega znamenja. Ta se je ohranil deloma do naših dni, vendar je nad njim že v XVIII. veku prevladala in prevladuje še danes zidana, odprta kapelica. Krasilna in podobarska oprema teh znamenj in kapelic je slikarska ali kiparska. V obeh načinih imamo prav lepe primere, posebno na Gorenjskem, kjer je v škofjeloški okolici in nazadnje v Poljanah cvetela poljudna umetnost in kjer je deloval poleg znane rodbine Šubicev tudi najzanimivejši poljudni slikar novejšee dobe Gosar iz Dupelj. Znamenja, kakršno je v Železnikih, številna v okolici Škofje Loke, Kamne gorice in Dupelj, nam nudijo lepe primere te nabožne krasilne stroke.

V novejši dobi je te vrste spomenikom posvetil posebno pozornost arh. J. Plečnik. Njegova šola je izdelala svojčas celo vrsto načrtov, katerih eden je bil pri Horjulju tudi izvršen. Več jih je naredil sam za razne kraje in naročnike in za razne namene. Omenjamo samo Marijino znamenje na Bledu, kapelico v bližini Preske in spomenik vojnim žrtvam na Breznici.

Kar se lepote strani teh spomenikov tiče, je pri kamnitnih stebrnih znamenjih bolj ali manj skrbna ali bogata oblika obdelanega kamna sama nosilka estetskega

učinka. Pri lesenih križih je poglavitno večja ali manjša ekspresivnost preproste rezbarije Križanega in bolj ali manj slikovita streha. Važno vlogo ima pri teh spomenikih njih naslon na skupine dreves. Križ in drevo sta na Slovenskem skoraj nerazdružna; pogosto križ pritrdijo kar na drevesno deblo; na Štajerskem in posebno v Slovenskih goricah pa spremlja znamenja in kapelice monumentalni jagned in na daljavo označuje njih mesto.

Zidani stebri se oblikovno bogatijo zlasti z dolbinami, s slikovitim obrisom gmote stebra in z igračkasto ali mogočno streho. Odličen primer lepega baročnega znamenja se nam je ohranil na Suhi pri Šk. Loki.

Pri zidanih kapelicah se osnovna oblika, ki predstavlja dolbino za kip ali majhen oltar, razširi spredaj s pogosto tristrano ali vsaj na spredaj odprto ločno, na stebre oprto lopo. Lepi primeri so ob potu z Bleda na Zasip in pod cerkvijo v Tunjicah.

Poleg zidane ali kamnoseške oblike pa je najvažnejša pri teh spomenikih zveza z naravo, tako da si okolice slovenske vasi ne moremo misliti brez znamenj kapelic. Mnoga izmed teh znamenj pa imajo še po-

Znamenje v Biški vasi pri Mirni peči
iz leta 1837.

seben pomen; tako posebno Kristusovemu trpljenju na razpotju pri kolodvoru v Stični postavljeni steber, ki je v krščansko znamenje predelani rimski obcestni miljnik; kapelica v gozdu pri Crngrobu pa ima umetniško dragocene slike.

Znamenja in kapelice so del kmečke kulturne miselnosti, ki je v svoji osnovi verska. Po njih dobiva tudi vsakdanji življenjski prostor naše vasi svoj posvečeni pomen, ki se prav pri znamenjih ob času procesij in pogrebnih sprevodov lahko spremeni kar v obrednega.

Zaradi zanimivosti in privlačnosti našega podeželja moramo te spomenike ohranjati in obnavljati, saj hranijo toliko dragocenih spominov na življenje naših prednikov. Posebno krajevna verska društva, kolikor ne občine same, so poklicana, da skrbijo, da ne razpadejo. Kadar jih obnavljajo, naj bi veljalo načelo, da jih je treba obnavljati v starih oblikah in tudi v starem gradivu. Posebno cement in eternit bi morala biti izključena pri takih delih, ker sta po naravi nelepa in starini popolnoma tuja.

Križ na potu iz Škofje Loke v Medvode.

Marija in brodnik

Narodna

Marija z Ogrskega gre,
oj gre do žalostne gore.
Za njo priteče pobič mlad,
nazaj priklical bi jo rad:
»Nazaj, nazaj, Marija ti,
Marija sedem žalosti!
Cerkva ti ni zadosti še,
Ti svetih maš premalo je?«
»Cerkva mi je zadosti že,
mi svetih maš premalo je!
Možje do cerkve pridejo,
na konjih tje prijezdijo;
z oltarjev konji zobljejo,
iz kamnov se napijajo.
Žené do cerkve pridejo,
nemarno se zgovarjajo.«
Marija šla do jezera
in je brodarja klicala:
»Prepelji me za božji lon,
prepelj za nebeški tron!
»Ne vozim jaz za božji lon,
ne vozim za nebeški tron:

za same bele krajcarje
in pa za stare reparje.«
Marija krilce vzdignila,
naravnost gre čez jezerce.
Pri kraj vodá do členka bla,
po sredi je po suhem šla.
Marija še na sredi ni,
brodarju hiša že gori.
Brodar zavpije na vso moč,
Marijo kliče na pomoč:
»Nazaj poglej, Marija ti,
Marija sedem žalosti!«
Marija pa odgovori:
»Pomagajo naj krajcarji!«
Brodar spet vpije na vso moč,
Marijo kliče na pomoč:
»Marija, če ne rešiš me,
vsaj reši mlado detece!
Sred izbe zibka tam stoji
in mlado dete v njej leži.«
Marija vtrne solze tri,
precej se ogenj pogasi.